

УДК: 37.02 (091): 378.4 (477.81)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕКТОРА
ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ (1576 – 1636 РР.) ГЕРАСИМА
СМОТРИЦЬКОГО**

доктор педагогічних наук, професор, Жуковський В. М., Махлюк В. М.
Національний університет «Острозька академія», Україна, Острог

Стаття присвячена розкриттю організаційно-педагогічної діяльності першого ректора Острозької академії 1576 – 1636 рр., педагога, письменника-полеміста, громадського діяча Герасима Даниловича Смотрицького. Охарактеризована організаційна діяльність Герасима Смотрицького на посаді ректора Острозької академії, проаналізовано його педагогічні ідеї, розкрито редакційно-видавничу діяльність та літературну спадщину Смотрицького. Результатами проведеного наукового дослідження є виявлення внеску Герасима Смотрицького в історичну, культурну та педагогічну спадщину України. Результати проведеного наукового дослідження можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях, лекційних матеріалах і публікаціях із загальної історії та історії педагогіки.

Ключові слова: Герасим Смотрицький, Острозька академія, Острозький науково-культурний осередок, педагогічна діяльність, виховання, освіта.

доктор педагогических наук, профессор Жуковский В. Н., Махлюк В. Н.
Организационно-педагогическая деятельность ректора Острожской академии (1576 - 1636 гг.) Герасима Смотрицкого / Национальный университет «Острожская академия», Украина, Острог

Статья посвящена раскрытию организационно-педагогической деятельности первого ректора Острожской академии 1576 – 1636 гг., педагога, писателя-полемиста, общественного деятеля Герасима Даниловича Смотрицкого. Охарактеризована организационная деятельность Герасима Смотрицкого в должности ректора Острожской академии, проанализированы его педагогические идеи, раскрыто редакционно-издательскую деятельность и литературное наследие Смотрицкого. Результатами проведенного научного исследования является выявление вклада Герасима Смотрицкого в историческое, культурное и педагогическое наследие Украины. Результаты проведенного научного исследования могут быть использованы в дальнейших научных исследованиях, лекционных материалах и публикациях по общей истории и истории педагогики.

Ключевые слова: Герасим Смотрицкий, Острожская академия, Острожский научно-культурный центр, педагогическая деятельность, воспитание, образование.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Zhukovsky V. M., Makhliuk V. M. Organizational and pedagogical activity of the rector of Ostroh Academy (1576 - 1636) Gerasimus Smotrisky / National University «Ostroh Academy», Ukraine, Ostroh.

The article analyzes the organizational and educational activities of first rector of Ostroh Academy 1576 – 1636, teacher, writer, polemicist and public figure Gerasimus Danylovych Smotrisky. Characterized Smotrisky's organizational activity as rector of Ostroh Academy, analyzed his pedagogical ideas, disclosed editorial, publishing and literary heritage of Smotrisky. The results of the research are to identify the contribution of Gerasimus Smotrisky in the historical, cultural and educational heritage of Ukraine. The results of the research can be used in further research, lectures and publications of general history and history of education.

Keywords: Gerasimus Smotrisky Ostroh Academy, Ostroh scientific and cultural center, educational activities, upbringing, education.

Вступ. Успішна реалізація ідей національної освіти і виховання значною мірою залежить від дослідження культурно-педагогічної спадщини України. На сьогодні досліджені далеко не всі постаті в історії вітчизняної педагогіки. Причини цього різні: суперечності певного історичного періоду, обставини і характер особистого життя педагогічних діячів, їх світогляд або релігійні погляди, суб'єктивний погляд окремих вітчизняних науковців на характер їх діяльності, втрачені відповідні історичні відомості про їхнє життя. Іноді необхідно по деталях збирати і відтворювати життя і діяльність окремих історичних особистостей. До таких постатей, яким слід віддати належне в історичному минулому нашої держави, приєднати до плеяди визначних діячів вітчизняної педагогіки, належить Герасим Данилович Смотрицький.

Творча спадщина Герасима Смотрицького більшою мірою почала становити науковий інтерес для дослідників першої половини 90-років ХХ ст., коли розпочався процес відродження Національного університету «Острозька академія». Здійснено певні наукові дослідження постаті Смотрицького, зазначено його внесок в історію та педагогіку України. Проте проведені дослідження є нерідко епізодичними. У цьому зв'язку виникає потреба розширити поле дослідження багатогранної особистості Герасима Смотрицького, розширити, поглибити і узагальнити вже наявні дослідження, виявити нові факти діяльності Г. Д. Смотрицького в контексті науково-педагогічної думки України.

Дослідженню життя та діяльності Герасима Смотрицького присвятили свої праці Ігор Мицько – один із перших дослідників Острозької академії, автор праці «Острозька слов'яно-греко-латинська академія: (1576–1636)» (1990) [7]; професор Петро Кралюк – автор низки досліджень про історію та діяльність педагогів Острозької академії, зокрема про діяльність ректора Острозької академії Герасима Смотрицького[5]; доцент Ярослава Бондарчук

– дослідниця діяльності Острозького науково-культурного осередку та діячів Острозької академії XVI–XVII ст.[2; 3]; доцент Оксана Матласевич – автор наукового дослідження «Психологічні ідеї гуманізму в світлі концепцій острозьких просвітителів XVI–XVII століть», де представлені педагогічні та світоглядні ідеї Герасима Смотрицького [6]; Микитась Василь – дослідник діяльності Острозької слов'яно-греко-латинської школи ректором якої був Г. Д. Смотрицький [4] та інші науковці.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою статті є характеристика і узагальнення організаційно-педагогічних засад діяльності Г. Д. Смотрицького на посаді ректора і викладача Острозької академії 16-17 ст. Головними завданнями дослідження є розкриття основних відомостей про освіту Смотрицького, характеристика особливості його діяльності на посаді ректора академії, аналіз, актуалізація творчого доробку та узагальнення внеску педагогічного діяча у культурну, історичну та науково-педагогічну спадщину України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Герасим Данилович Смотрицький – видатний український педагог, письменник-полеміст, громадський діяч та перший ректор Острозької академії 1576 – 1636 рр. Не значні біографічні відомості про життя та діяльність Герасима Смотрицького свідчать про те, що народився він у селі Смотрич (тепер смт. Дунаєвецького району Хмельницької області) у дрібній шляхетській родині дяка-переписувача Данила Смотрицького, який в сер. XVI ст. переписав збірник для священика Василя [2]. Деякі біографічні дані залишив його син Мелетій у полемічному творі «Obrona Verificaciey (Оборона Верифікації)», виданому Віленським братством у 1621 р. У творі зазначено, що батько був дрібним шляхтичем, упродовж тривалого часу обіймав посаду писаря при Кам'янець-Подільському старостві. Близько 1576 р. князь В.-К. Острозький запросив його для видання Біблії і для роботи в Острозькому колегіумі. Також у пом'янику Межигірського монастиря під Києвом, серед черниць монастиря згадується «Мавра, отца Смотрицкаго мати» [2]. Можливо саме ця жінка і є матір'ю Герасима Смотрицького, однак прямих доказів цьому немає.

Очевидно, що освітою Герасима Смотрицького займався його батько Данило, оскільки, як свідчить Герасим Данилович у передмові до Острозької Біблії 1581 р., сам він «училища не бачив» і себе скромно називав «простаком невченим» [10]. Можемо припустити, що крім домашньої освіти, Смотрицький здобував початкову освіту у місцевих вчителів, що було типовим для шляхти XVI ст., а згодом опанував сучасну йому науку шляхом наполегливої самоосвіти. Факт високоосвіченості Герасима Смотрицького зберіг Холмський уніатський єпископ Яків Суша (1652 – 1687) який зазначав, що Смотрицький був «людина найкращих звичаїв, а також видатної вченості : зокрема він був добре обізнаний з творами грецькими й латинськими, а не тільки слов'янськими» [14]. Ґрунтовна освіта Смотрицького стала передумовою того, що до 1576 року

він займав посаду міського писаря, або підстарости в Кам'янець-Подільському магістраті. Достеменно не відомо, якими саме були завдання Герасима Даниловича, але в місті він мав голосну славу вченого, яка дійшла і до князя В.-К. Острозького. На його запрошення наприкінці 1576 р. Г. Д. Смотрицький переїжджає до Острога, щоб очолити новостворену школу і стати першим її ректором.

По приїзді в м. Острог, Герасим Смотрицький відразу отримує належну шану та підтримку від князя Острозького. У згаданій праці «Оборона Верифікації» його син Мелетій Смотрицький свідчив, що батько «...був від князя Острозького, воєводи київського забезпечений при своєму землянському на Поділлі земельному наділі», володів селами Баклаївка та Борисівка неподалік Костянтинова [8, с. 214]. Крім того, за свідченнями Ігоря Мицька, у 1576 р. Герасим Смотрицький згадується як князівський підскарбій, що також давало йому чималий прибуток та відповідний авторитет [7, с. 101]. В тому ж році, Герасим Данилович стає ректором Острозької академії. Факт ректорства Смотрицького констатується в книзі Якова Суші «Saulus et Paulus» («Савел і Павло» 1666 р.), у якій написано, що Мелетій навчався при батькові – ректорові Острозької колегії [15]. Окрім цього, Герасим Смотрицький бере активну участь у діяльності Острозької друкарні, стає одним з керівників науково-літературного гуртка Острозького культурно-освітнього центру.

Очоливши Острозьку академію, Герасим Данилович Смотрицький відразу розпочинає активну діяльність для розбудови цього закладу освіти. Природно, що сприяв і допомагав Смотрицькому в цьому князь Василь-Костянтин Острозький. В передмові до «Букваря» 1578 р. Іван Федоров писав, що князь «влаштував дім на справу книг друкованих. До того ще дім і дітям для навчання в своєму батьківському й славному граді Острозі...» [7, с. 93]. Зрозуміло, що першим питанням в створенні Острозької академії стало залучення коштів для облаштування закладу, для пошуку чи видання навчально-методичної літератури та формування науково-педагогічного колективу. Однак завдяки заможності і авторитету князя Острозького, проблем із фінансуванням Острозької академії не виникало. Як свідчить професор Петро Кралюк, Василю-Костянтину Острозькому належала третина земель історичної Волині (зараз це переважно землі Рівненської, Хмельницької та Тернопільської областей), 14 міст і більших поселень з округами на Київщині, 8 – на Брацлавщині, 4 – на Галичині, 32 – на території Польщі [5]. Річний прибуток князя у період його найбільшої могутності становив близько 10 мільйонів золотих. Князя Острозького вважали найбагатшою людиною не лише тодішньої Речі Посполитої, а й усієї Європи [14]. Зрозуміло, що частина коштів князя спрямовувалась на розвиток Острозької академії і на всі потреби, пов'язані із діяльністю навчального закладу.

Герасим Смотрицький усвідомлював всі проблеми та труднощі православної освіти в Україні, яка значно поступалась рівню освіти у

католицьких та протестантських навчальних закладах. Більше того, становище православної церкви на той час було дуже скрутним і причиною цього була малограмотність духовенства і мирян. Саме тому, заручившись підтримкою князя Острозького, Герасим Смотрицький прагнув організувати навчальний заклад такого рівня, який не поступався б європейським закладам освіти, або і перевищував їх. Він розумів, що лише синтез кращих досягнень православної, католицької та протестантської традицій дозволить сформувати заклад високого наукового та навчально-виховного рівня. Цю тезу підтверджує історик Василь Микитась і відзначає «унікальність Острозької академії у формуванні такого типу національного вищого учбового закладу, який поєднав в собі українсько-візантійські традиції та певні досягнення європейської педагогіки і науки, залученні до співпраці в Острозькому культурно-освітньому центрі діячів різних конфесій та ідеологічних орієнтацій» [4, с. 142 - 143].

Острозьку школу-колегіум було побудовано за типом західноєвропейських навчальних закладів того часу, проте із «грецьким», тобто православним спрямуванням. Учні закладу йменувались спудеями (*від грец. σπουδαῖοι – старанний*) – назва в Україні в XVI–XVIII сторіччях учнів братських шкіл, академії, колегій та середніх і нижчих класів [16]. В історичних джерелах немає згадок про те, що навчання в Острозькій академії оплачувалось, однак зазначено, що талановиті і здібні спудеї могли відвідувати приватні уроки у викладачів академії і поглиблювати свої знання. Зокрема такі уроки давав викладач, а згодом і ректор академії, виходець із Греції – Кирило Лукаріс [13, с. 745]. Тому можна вважати, що основною вимогою та критерієм відбору до Острозької академії було не фінансове забезпечення бажаючих навчатись у закладі, а їх здібності та бажання пізнавати науки.

В Острозькій академії поєднувалось три рівні освіти: початковий, середній та старший. Однак нами не знайдено згадок про те, якого віку були учні на кожному освітньому рівні і чи були вікові обмеження для вступу на навчання до академії. Навчальна програма закладу включала вивчення «семи вільних наук» – тривіуму (граматика, риторика, діалектика) та квадрівіуму (арифметика, геометрія, музика та астрономія), що було типово для європейських навчальних закладів. Спудеї з найменшого віку вивчали церковнослов'янську та грецьку мови, а також засвоювали молитви, які були вміщені в Острозькому Букварі 1576 р. [3]. Згодом учні академії вивчали старослов'янську мову. Свідченням цього є видання церковного календаря під назвою «Которого ся мѣсяца што за старих вѣков дѣло короткое описаніе» (Острог, 5 травня 1581 р.), завдяки якому спудеї мали змогу читати та запам'ятовувати Біблійні історії і назви місяців латинською, єврейською та старослов'янською мовами [3].

Не менш активно відбувався процес вивчення «Святого Переказу», тобто духовної спадщини видатних ранньохристиянських богословів. За свідченнями Симона Пекаліда, у академії була велика бібліотека

«достойний плод общѣго труда», у якій студенти могли знайомитися із творами традиційної богословської літератури, працями Василя Великого, Григорія Богослова, Іоана Златоуста, молитвами Володимира Мономаха, Василя Великого та царя Манасії [11]. Більше того, в друкарні при академії було видано переклади старослов'янською мовою твору Василя Великого «Книга о постнічестві» (1594) та збірник висловів і бесід Іоанна Златоуста – «Маргарит» (1595), які слугували підручниками для вивчення спадщини патристів.

Природно, що такий об'єм інформації та навчальних матеріалів було не просто засвоїти спудеям самостійно, для цього потрібен був кваліфікований педагогічний склад. Герасим Смотрицький усвідомлював цю проблему і впливав на процес добору викладацьких кадрів академії. Ректор Острозької академії запрошував викладати не лише церковних діячів, як це було прийнято в школах православного напрямку, але й світських педагогів. Це дозволяло повноцінно охопити всі предмети, які були запропоновані для вивчення в закладі і, тим самим, донести до спудеїв не лише ґрунтовні богословські знання але й світську науку. Відомо, що за сприяння Василя-Костянтина Острозького та з ініціативи Герасима Даниловича до академії прибули вихідці із Греції – Діонісій Палеолог, Кирило Лукаріс та Никифор Кантакузин, які, очевидно, викладали грецьку мову та знайомили спудеїв із основами богослов'я; Ян Лятош – доктор філософії та медицини Краківського університету, який вчив спудеїв арифметики та, можливо, діалектики. Цілком ймовірно, що викладачем Острозької академії був полеміст Василь Суразький, який мав ґрунтовні теологічно-філософські знання [9]. Відомий український письменник Захарія Копистенський так писав про острозьких педагогів та мислителів: «Промовці Демосфенові рівні... і доктори славні, в грецькій, слов'янській і латинській мовах освічені... і математики і астрологи...» [4, с. 158].

На жаль, не збереглися деталі про те, у якій формі проходили заняття в академії, чи були це переважно групові заняття чи індивідуальні, скільки часу тривало заняття і якою була форма оцінювання досягнень вихованців. Однак відомі факти свідчать про те, що під егідою Герасима Даниловича Смотрицького навчально-виховний процес був налагоджений системно і професійно, до діяльності Острозької академії було залучено низку філософів, полемістів, науковців, фахових педагогів з України та зарубіжжя. Це дало змогу академії функціонувати на рівні європейського навчального закладу і підготувати плеяду діячів науки, культури, освіти та державотворення України. [13, с. 223]. Загалом випускниками Острозької академії стало щонайменше 500 осіб. Серед них Гаврило Дорофєєвич – викладач грецької мови Львівської братської школи; Іов Княгиницький – засновник Манявського скиту; Іов Борецький – перший ректор Київської братської школи; син Герасима Смотрицького – Мелетій, автор славнозвісної «Граматики словенської» і другий ректор Київської братської школи; Северин Наливайко – очільник національно-визвольного руху

України. Також є свідчення, що тут навчався й майбутній гетьман реєстрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний. Про навчання гетьмана в Острозі писав Касіян Сакович у «Вірші» на погреб Сагайдачного 1622 р.:...Йшов потім до Острога, для наук учтивих, Котрі там квітнули за благочестивих Княжат, котрі ся в науках кохали, На школи маєтностей багато фундували... [11].

Прославився Герасим Данилович Смотрицький також у редакційно-видавничій справі та діяльності Острозького культурно-освітнього осередку. Як зазначає Оксана Матласевич, паралельно із діяльністю на посаді ректора Острозької академії, Г. Д. Смотрицький керував редакційною роботою по підготовці до друку текстів Острозької Біблії. Він звів текст перекладеної Біблії слов'янською мовою із текстами грецького і латинського видань а також написав до неї дві передмови [6]. Перша із них написана від імені князя Василя-Костянтина Острозького, мала частково полемічний характер і надрукована церковнослов'янською та грецькою мовами. В ній повідомляється, що головна мета видання Біблії – посилення авторитету православної церкви, яка під натиском католицизму та протестантських течій переживає тяжкі часи, її розорюють «сопостаты... яко волци тяжцы, нещадно расхищают и распушают овечье стадо Христово» [6]. Також в цьому тексті Смотрицький просить читачів прийняти Біблію «не яко вещи человеческия, но яко свише сходящее дарование духовное, путь прав своего спасения», тобто читати Біблію з благоговінням, ніби входячи в царство Премудрості Божої [2]. Друга передмова Герасима Даниловича має назву «Предсловіє к благовѣрному и православному всякого чина, возраста ж и сана читателей» написана від його імені і має виключно полемічний характер. В цьому тексті автор активно полемізує із антитринітаріями, які не визнавали того, що Трійця – Єдиносущна. Про цю ересь Смотрицький пише «...много разорителей и хулников сея преславныя и неизреченныя вещи показовашеся» [6]. Однак із докором він звертається і до православних апологетів, зазначаючи: «...помощников же и зидателей велми мало». Полемізуючи, Герасим Смотрицький переконливо доводить, що Ісус Христос був єдиносущним Богу Отцю і Святому Духу, і у Нього було дві природи: людська, яку можна було пізнати «видѣніем і осязанием», та божественна, яку ми осягаємо «смышлѣніем и веровавшеи» [11]. Після цієї передмови Смотрицький розміщує свій вірш «Всякого чина православный читателю», який теж має полемічний характер.

Унікальним також є вірш Герасима Смотрицького, який надрукований на звороті першої сторінки Біблії і є першим відомим зразком геральдичної поезії в українській літературі. У вірші автор описує герб дому Острозьких, надаючи йому християнських характеристик [9, с. 212]. Наприклад, зірка, яка зображена на гербі, асоціюється Смотрицькому із Віфлеємською зіркою: Всьїяла звѣзда ясно от востѣка, послѣдую пръвой, възвѣщеней от пророка, И приводить от Пръсиды трех царей, съ дары поклонитися съ вѣрою цареви над цары [11].

Беручи під своє керівництво видання Біблії 1581р., Герасим Смотрицький прагнув допомогти оновленню православної церкви, утвердити її на протигагу католицькому впливу та експансії протестантизму. Острозька Біблія кодифікувала оновлений українцями варіант церковнослов'янської мови, який набув поширення в православному слов'янському світі. Це була українізована старослов'янська мова [8, с. 212]. Стає зрозуміло, що видання Острозької Біблії, необхідне не лише для захисту церкви і полеміки з опозиціонерами, але й для утвердження української православної традиції, для кращого розуміння і усвідомлення тексту Біблії українським православним людом, щоб виконати слова, записані у постанні апостола Павла «Але в Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою!» (1 Кор. 14:19).

Про Герасима Даниловича Смотрицького, як про викладача Острозької академії, свідчень зберіглося небагато. Відомо те, що Герасим Смотрицький займав посаду викладача Острозької академії паралельно із діяльністю ректора, і, як знаний полеміст та мислитель, міг викладати філософію, риторіку та основи богослов'я. Немає свідчень про те, які форми і методи використовував Смотрицький в своїй педагогічній діяльності і якими були особливості навчально-виховного процесу. Можемо припускати, що використовував він в своїй роботі матеріали та книги, які були надруковані в Острозькій друкарні або привезені закордонними викладачами в Острог. З тих джерел, які доступні, а саме з його полемічних творів, передмов та віршів можемо робити висновок, що педагогічні ідеї Смотрицького мали високодуховний характер і поєднувалися із пропагандою патріотизму і захисту Батьківщини, православної церкви, своєї культури та спадщини. На думку Оксани Матласевич, головними доброчестями людини, які проповідував Г. Смотрицький, є мужність, талант, слава, активна діяльність, спрямована на досягнення високих цілей – блага рідного краю, піклування про розвиток освіти та культури свого народу. Очевидно, що ці чесноти і звучали на заняттях Герасима Смотрицького і складали, фактично, концепцію становлення української національної самосвідомості та виховання самоповаги [6].

Висновки. Постать Герасима Даниловича Смотрицького відіграла значну роль у розвитку освіти, культури, науки, педагогічної думки та державотворення України. За час своєї діяльності на посаді ректора Острозької академії та очільника Острозького науково-культурного осередку, Герасим Смотрицький проявив себе видатним організатором, педагогом, письменником, полемістом, високоосвіченою та високодуховною людиною. Він зробив неоціненний внесок в підготовку та видання Острозької Біблії 1581 року, був учасником полемічних протистоянь на захист української культури та духовності, сприяв залученню кваліфікованих вітчизняних та зарубіжних педагогів для викладання в Острозькій академії, займався підготовкою та виданням навчально-

методичної літератури для спудеїв цього закладу. Завдяки належному керівництву та професіоналізму Смотрицького в організації роботи, академія набула рівня розвитку європейського навчального закладу, де гідно реалізовували свій потенціал викладачі та отримували якісну освіту спудеї. Працелюбність, патріотизм, глибока віра в Бога та різносторонність Герасима Смотрицького дала йому змогу збагатити не лише теоретичну, але й практичну складову культурно-історичної та науково-педагогічної спадщини України.

На сьогодні відомо порівняно не багато про життя та діяльність Герасима Смотрицького. Необхідні подальші дослідження його постаті, висвітлення непересічного значення діяча в процесі національного-духовного відродження і розвитку України.

Література:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповітів. Із мови давньоєврейської та грецької на українську дослівно перекладена/ [Переклад проф. І. Огієнка]. – К.: Українське Біблійне товариство, 2005. – 1375 с.
2. Бондарчук Ярослава. Герасим Смотрицький [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://trip.org.ua/postati/gerasim-smotritskij.html>.
3. Бондарчук Ярослава. Острозька слов'яно-греко-латинська академія як осередок національного та духовного формування особистості / Я. Бондарчук // Етнічна історія народів Європи . – 2005. – Вип. 19. – С. 44–50.
4. Василь Микитась. Давньоукраїнські студенти і професори. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.: іл.
5. Крालюк Петро. Василь-Костянтин Острозький як видатний політичний і культурний діяч [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Kraluk06.htm>
6. Матласевич О. В. Філософсько-психологічні основи гуманістичних поглядів М. Смотрицького та Г. Смотрицького // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка – К.: 2003, т.V, ч. 4. – С. 211–216.
7. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 – 1636) / Відп. ред. Я. Д. Ісаєвич; АН УРСР. Ін-т суспільних наук. – К. : Наук. Думка. 1990. – 192 с.
8. Острозька академія в філософській культурі України: [монографія] / П. М. Крालюк, І. Д. Пасічник, М. М. Якубович. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – 482 с.: іл.
9. Острозька давнина. Науковий збірник / Ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 2. – 316 с.; іл.
10. Пасічник І. Д. Герасим Смотрицький // Острозькі просвітителі XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 44–55.

11. *Смотрицький Герасим Данилович (перша пол. XVI ст. – 12 жовтня 1594). Письменник, педагог, представник гуманістичної культури [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://1576.ua/people/3892>.*
12. *Суша А. Документальное наследие Якуба Суши: к 400 году с дня рождения// Достижения: документальные свидетельства. – Минск, 2010. – Вып. 12. – С. 32–68.*
13. *Ульяновський Василь. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / Василь Ульяновський. – К.: ВД «Простір», 2012. – 1370 с.: 40 іл.*
14. *Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. - Toruń, 1997. - S.15.*
15. *Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 15–16.*
16. *Wikipedia materials. Spudei definition [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%83%D0%B4%D0%B5%D1%97>.*

References:

1. *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho ta Novoho Zapovitiv. Iz movy davnoievreiskoi ta hretskoi na ukrainsku doslivno perekladena/ [Pereklad prof. I. Ohienka]. – K.: Ukrainske Bibliine tovarystvo, 2005. – 1375 s.*
2. *Bondarchuk Yaroslava. Herasym Smotrytskyi [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://trip.org.ua/postati/gerasim-smotritskij.html>.*
3. *Bondarchuk Yaroslava. Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia yak oseredok natsionalnoho ta dukhovnoho formuvannia osobystosti / Ya. Bondarchuk // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. – 2005. – Vyp. 19. – S. 44–50.*
4. *Vasyl Mykytas. Davnoukrainski studenty i profesory. – K.: Abrys, 1994. – 288 s.: il.*
5. *Kraliuk Petro. Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi yak vydatnyi politychnyi i kulturnyi diiach [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Kraluk06.htm>*
6. *Matlasevych O. V. Filosofo-psykholohichni osnovy humanistychnykh pohliadiv M. Smotrytskoho ta H. Smotrytskoho // Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuksa APN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka – K.: 2003, t.V, ch. 4. – S. 211 – 216.*
7. *Mytsko I. Z. Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia (1576 – 1636) / Vidp. red. Ya. D. Isaievych; AN URSR. In–t suspilnykh nauk. – K.: Nauk. Dumka. 1990. – 192 s.*
8. *Ostrozka akademiia v filosofskii kulturi Ukrainy: [monohrafiia] / P. M. Kraliuk, I. D. Pasichnyk, M. M. Yakubovych. – Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2014. – 482 s.: il.*
9. *Ostrozka davnyna. Naukovyi zbirnyk / Red. kol. Ihor Pasichnyk (hol. red.), Ihor Teslenko (vidpov. red.) ta in. – Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2013. – Vyp. 2. – 316 s.; il.*
10. *Pasichnyk I. D. Herasym Smotrytskyi // Ostrozki prosvitnyky XVI-XX st. – Ostroh, 2000. – S. 44-55.*

11. *Smotrytskyi Herasym Danylovych (persha pol. XVI st. – 12 zhovtnia 1594). Pysmennyk, pedahoh, predstavnyk humanistychnoi kultury [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://1576.ua/people/3892>.*
12. *Susha A. Dokumentalnoe nasledie Yakuba Sushy: k 400 godu s dnya rozhdeniya // Dostizheniya: dokumentalnye svidetelstva. – Minsk, 2010. – Vyp. 12. – S. 32-68.*
13. *Ulianovskyi Vasyl. Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv / Vasyl Ulianovskyi. – K.: VD «Prostir», 2012. – 1370 s.: 40 il.*
14. *Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. - Toruń, 1997. - S.15.*
15. *Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 15-16.*
16. *Wikipedia materials. Spudei definition. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%83%D0%B4%D0%B5%D1%97>.*